

आत्मचित्र - भाग ५४

(कै. राम गवाले यांच्या 'आत्मचित्र' या आत्मचरित्रात्मक पुस्तकातून क्रमशः)

पुण्यात आल्यावर सुरुवातीला फिल्म इन्स्टिट्यूटमध्ये आणि युनिव्हर्सिटीत मी काही वर्कशॉप्स् घेतली. पण नियमित बंधनात राहणं शक्य नव्हतं. शेवटी कोथरुडला डहाणूकर कॉलनीत फ्लॅट घेऊन तो तयार होईपर्यंत वर्ष-दीड वर्ष 'प्रभातनगर'मध्येच फिल्म इन्स्टिट्यूटजवळ जागा मिळाली, तिथं स्थिर झालो. दिल्लीतल्या व्हिडिओ तंत्रावर आधारित दोन हिंदी आणि मराठी मालिका 'दूरदर्शन'साठी केल्या. स्वतंत्र व्हिडिओ सिरीयल्स केल्या. 'आशिष', 'गाऊ त्यांना आरती', 'पुण्याई', 'मराठी साहित्यिक', 'प्रभात फिल्म कंपनी', 'दिनूचे बील', अशी काही एपिसोडस्, टेलिफिल्म्स केल्या. स्वतंत्रपणे हे काम सिनेमॅटिक ट्रीटमेंट पद्धतीनं करताना सवयीमुळं माझ्या हातून खर्च जास्त होत असे. परंतु व्यवसायातील अर्थकारणाप्रमाणं मांडणीमध्ये कमीत कमी खर्चात बसवणं, एक किंवा दीड दिवसांत सर्व एपिसोड उरकणं म्हणजे नाटकाचं बैठं चित्रण करण्यासारखं वाटत असे. शिवाय त्या पद्धतीत मन रमणं अंवघड होतं. या व्हिडिओ, टीव्हीच्या कामाच्या निमित्तानं दोन तरुण, खूप तपश्चर्या असलेले कष्टाळू मित्र मिळाले. त्यांच्या काम करण्याच्या पद्धतीकडे पाहून आणि कामात त्यांचा सहभाग आणि मदत घेताना त्यांच्याकडून

शिकण्यासारखं खूप असे. संजय दाबके व अतुल ताम्हणकर हे दोघे, त्यांचे छायाचित्रकार विजयेंद्र पाटील आणि जाणते ज्येष्ठ तंत्रज्ञ श्री.सरदेसाई यांची 'वार्स अँड टोन' नावाची संस्था. हे एक हव्हूहव्हू प्रेरणादायी केंद्र वाटू लागलं आणि मग ही समगुणी कष्टाळू मंडळी मित्रवत् झाली. यांच्याबरोबर लेखक-बासरीवादक अजित सोमणांचा खूप सक्रिय सहभाग असे. या मंडळीच्या सहवासात माझे दिवस अतिशय आनंदाचे गेले.

तरुण गायक आणि संगीतकार एकत्र करून सुधीर मोघे आणि त्यांचे सहकारी मित्र प्रकाश भोंडे यांच्या 'स्वरानंद' या संस्थेचे कार्यक्रम आणि आमच्या आशय फिल्म सोसायटीच्या नॅशनल फिल्म आर्काइव्हजमधले फिल्म शोज पाहणं या आनंदात आणि मित्रांच्या गोतावळ्यात पुण्यातलं वास्तव्य अतिशय सुखाचं झालं.

माझी एक संगीत प्रधान फिल्म व्हावी अशी खूप इच्छा होती. माडगूळकरांचीच एक कथा, पटकथा लिहून तयार होती. अण्णांनी या कथेला दोन शेवट सुचवले होते. आता निर्णय घ्यायला अण्णा नाहीत म्हटल्यानंतर मी शंकर पाटलांची मदत घेतली. त्यांनी काही गोष्टीवर कामही केलं. 'हे गीत जीवनाचे' हे कथेचं नाव. पटकथेची तयारी चालली होती. या सुमाराला पु.ल.देशपांडे यांच्या पंचाहतरीचा सोहळा झाला. ह्या लाडव्या व्यक्तिमत्त्वाचा सोहळा त्याला साजेसाच झाला. परंतु भाई प्रकृतीनं अगदी नेहमीसारखा होता असं म्हणता येत नाही. अनेक मित्र भेटले. हा सारा आनंदमेळावाच होता. माझ्याकडं हुबेहुब पुस्तकाचा आकार असलेली मी लंडनहून आणलेली काही निराळीच व्हिडिओ कॅसेटकेस् होती, पुस्तकच आहे, असं वाटे. मी भाईला काय देणार, हा प्रश्न पडला होता. आम्ही भेटलो त्यावेळी मी म्हणालो, "भाई, तू हे पुस्तक वाचलं असशील, पण पुन्हा वाचायला तुला नव्हीच आवडेल." उघडून पाहिल्यानंतर आत चॅप्लिनच्या 'गोल्ड रश'च कॅसेट ठेवलं होतं. ते चित्रं भाईच्या आवडीचं.

१९९७ सालचा गदिमा प्रतिष्ठानतफे दिला जाणारा 'गदिमा पुरस्कार' मला देण्याचा निर्णय झाला आहे ही आनंदाची बातमी प्रतिष्ठानचे अध्यक्ष आणि अण्णांचे व्याही, प्रसिद्ध उद्योजक श्री.विसुभाऊ आरेकर आणि आनंद माडगूळकर यांच्याकडून मला सांगण्यात आली. १४ डिसेंबर ही सोहळ्याची तारीख असते. माझ्या मनात आठवणींचा, मोलाचा सारा खजिना डोळ्यांसमोर आला. माझ्या दिग्दर्शक म्हणून जडणघडणीत या मोठ्या मनाच्या मोठ्या माणसाचा फार मोठा वाटा होता. अशा व्यक्तीचं चरित्र, विशिष्ट योगदान सान्यांनाच परिचित असतं.

पण आपल्या प्रत्यक्ष आलेल्या संबंधातले काही प्रसंग कायमचे लक्षात राहतात. हा गदिमा पुरस्कार सोहळा अतिशय लक्षणीय झाला. गुलजार यांच्यासारखे कविश्रेष्ठ आणि चित्रपट दिग्दर्शक यांच्या हस्ते पुरस्कार मिळाला हे विशेष. या सोहळ्यात आपले बहुश्रुत संपादक, लेखक-स्नेही विजय कुवळेकर यांना 'चैत्रबन', तर 'खीसखी' म्हणून सौ.साधनार्ताई आमटे यांना पुरस्कार मिळाला.

ईश्वरदत्त प्रतिभा असलेले कै.ग.टि.माडगूळकर यांची गीतं माझ्या चित्रपटांना मिळण्याचं भाग्य मला लाभलं. अगदी माझ्या कॉलेज शिक्षणापूर्वीच्या वयापासून अण्णांचा सहवास लाभल्यानं आमच्यात एक जवळिकीचं, स्नेहाचं नातं सहाजिकच निर्माण झालं होतं. मी दिग्दर्शित केलेल्या दहा-अकरा चित्रपटांची गाणी ग.दि.माडगूळकरांची होती.

चित्रपटांची गाणी लिहीत असताना एकदाही, कुठेही खाडाखोड नाही, जणू काही स्मरणांत असलेलं पाठांतर कागदावर टिपावं अशा सहजतेनं गाणी लिहून होत असत. 'वेदमंत्राहून आम्हा वंद्य वंदे मातरम्', 'अपराध मीच केला, शिक्षा तुझ्या कपाळी', 'ते माझे घर, ते माझे घर', 'नाच रे मोरा आंब्याच्या वनात' अशी जवळजवळ ८०-८५ गाणी अण्णांनी माझ्यासाठी लिहिली असतील.

गाणं चित्रपटातल्या प्रसंगासाठी जमलं नाही म्हणून दोनदा लिहावं लागलं असं सहसा कधीच झालं नाही. अपवाद फक्त एकच, एकदा माझ्या चित्राचं, गाण्याचं, दोनच दिवसांनी रेकॉर्डिंग होतं, त्यासाठी एक गीत अण्णांनी लिहिलं आणि माझ्या हाती कागद देऊन मला वाचायला सांगितलं. मी ते "मनातल्या मनात न वाचता मोठ्यानं वाचलं आणि म्हटलं, "छान आहे अण्णा !"

ते माझ्याकडं आरपार वघून म्हणाले, "खोटं बोलतोयस तू. काय झालंय? तुला आवडलेलं नाही." मी म्हणाले, "नाही अण्णा, छान आहे!" अण्णा म्हणाले, "हे वघ, नखरे न करता मला सांग काय झालंय?" मी म्हणाले, " गाणं छानच आहे अण्णा, पण गाण्याच्या शेवटी माडगूळकर असं न लिहिता, राम गबाले असं लिहिलं तरी चालण्यासारखं आहे." आण्णा किती चटकन भडकत असत हे त्यांचा सहवास असलेल्या माणसांना चांगलंच माहीत आहे. माझ्या हातातून खसकन कागद ओढून घेतला आणि म्हणाले, "आता काळं करा इथनं." मी मुकाट्यानं उठलो आणि खिडकीकडे जाऊन उभा राहिलो. अण्णा पॅड घेऊन लिहायला लागले. वळून बघण्याचं धाडस मला होत नव्हतं. थोड्या वेळानं म्हणाले, "या! हे घ्या!" असं अहो जाहो बोलले, की समजावं काय आहे. मी गीत वाचलं, मोठ्यानं नाही. मनातल्या

मनांत. माझे डोळे भरून आले. आपण कुणाला काय बोललो, याची खंत वाटली. गाण वाचून झाल्यानंतर मी म्हणालो, “अण्णा! शब्द नाहीत!”

आम्हा चित्रपट व्यवसायातल्या काही स्नेहांमध्ये एक प्रकारचं आगळं नातं जणू निर्माण झालं होतं. ग.दि.माडगूळकर, राजा परांजपे, पु.ल.देशपांडे, ग.रा.कामत, सुधीर फडके, वसंत सबनीस, वसंतराव देशपांडे अशा आम्हा स्नेहांमध्ये एक नैसर्गिक रिवाज पढून गेला होता, की काहीही भारून जाण्यासारखं, बेचैन होण्यासारखं पाहिलं, ऐकलं की कधी एकदा आपल्या मित्रांना त्याबद्दल सविस्तर सागू, असं वाटत असे. मग ती एखादी घटना असेल, एखादी जगावेगळी व्यक्ती असेल, एखादं काही चांगलं वाचलं असेल, ऐकलं असेल.

माझ्या चित्रपट व्यवसायातल्या कामाच्या अनेक वर्षांच्या काळांमध्ये पाच वर्ष मी फिल्मस् डिव्हिजनमध्ये होतो. फिल्म इन्स्टिट्यूटमध्ये गेस्ट लेक्चरर म्हणून येत असे. मग व्हाईस प्रिन्सिपॉलही होतो. शिवाय गोरेगावच्या फिल्मसिटीचा प्रकल्प उभारण्यात सहा-सात वर्ष गुंतले होतो. त्यावेळी ह्या स्नेहांचा सहवासाला पारखा झालो होतो. या काळात मी चित्रपट माध्यमाच्याच वातावरणाशी, थोड्याशा निराळ्या कामाशी संबंधित झालो होतो.

या काळात प्रवास खूप केले. खूप काही निराळं पाहिलं. सामान्यतः ज्या ठिकाणी जाण्याची संधी कधीच मिळणार नाही अशा ठिकाणी गेलो. कधी हिमालय, कधी बस्तरमध्ये, कधी भूगर्भात खाणीमध्ये, कधी भारताच्या दोन्ही किनाऱ्यांवरच्या दीपगृहावर. अशा दीर्घ प्रवासातून, कामातून आल्यानंतर पु.ल. आणि गदिमांची भेट निश्चित होत असे. आम्ही एकत्र चित्र केल्यानंतर काही वर्ष गेली होती.

त्यावेळी असाच एकदा पुण्यात आले असतानाची गोष्ट. मी भोपाळ नागपूरच्या टूरवरून आले होतो. मी मुंबईत राहायला होतो. पुण्यात आल्यानंतर अण्णांना भेटलो. इकडच्या तिकडच्या गप्पा झाल्या. बोलताबोलता विषय राजकारणावर घसरला.

मी म्हणालो, “अण्णा, नेत्यांबद्दल, एकंदरीत वातावरणाबद्दल आपल्या जशा भावना आहेत, तशाच तरुण विद्यार्थ्यांच्याही आहेत, त्यांना परिस्थितीचं पूर्ण भान आहे. परवा मी नागपूरला असताना वाचनालयांत एका वृत्तपत्रात एक कविता वाचली. मला फार आवडली. कापून घेणं तर शक्यच नाही. उतरून घेतली. तुम्हांला दाखवायची असं तेंव्हाच मनांत आलं होतं. ही बघा!” म्हणून मी घडी घातलेला कागद त्यांच्या हातात दिला. त्यांनी ती कविता वाचली आणि तिची प्रशंसा करत विचारलं, “कुणी लिहिली आहे रे?”

मी थोडा मागे सरकत अण्णांना हात जोडून जणू अपराधीपणानं म्हटलं,

“अण्णा, मी लिहिलीय” अण्णानी माझ्याकडं पाहिलं. आपल्यासमोरचं पॅड घेतलं आणि आपल्या सुवाच्च अक्षरात ती कविता लिहून काढली. शेवटची ओळ लिहिली आणि मला पुढं बोलावून म्हणाले,

“राम, या कवितेच्या शेवटी राम गवाले लिहिण्याएवजी ग.दि.माडगूळकर असं लिहिलंस तरी चालण्यासारखं आहे.” त्यांच्या या बोलण्याचा अर्थ मी समजलो. मोठ्या मनानं एखाद्याचं कौतुक करून त्याला प्रोत्साहन देणारे ते प्रेमळ अण्णा बोलले होते. त्यांनी आपल्या हस्ताक्षरात लिहिलेला तो कागद मी जिवापाड जतन करून ठेवला आहे. इतर कुठल्याही परितोषिकाइतकाच मला तो जिव्हाळ्याचा आहे.

समुद्रात

शिडे तसे दाखवूं देत नाहीत
यण, जीव तीव्र लागू नाही तांडवी लिहून
हीवी निंदावह विहारी वैर करू लागली आहेत,
जहाजाशीच आपणाला एवढ्या उंचीवर आणणारे
त्याच जहाजांत आहेत,
याचा विसर पडला आहे त्यांना.
दीपगृहंदेखिल,
धांवताहेत, जागा सोडून,
फांद्यावरच्या कावळ्यांसारखी,
नुसती या खडकावरून, त्या खडकावर
असेही नाही,
कोणता खडक सोयीचा,
या विचारातच तरंगताहेत
त्यांचे अवजड देह,
उंचीसह,
आणि मग,
हसन्या फेसाखालच्या खडकांवर,
किती नौकांचा चक्काचूर होतो आहे,
याची गणतीच नाही.

- राम गवाले

- वै. राम गवाले

(‘आत्मचित्र’ पुस्तकासाठी भारतातील संपर्क - अरुण जाखडे - २५४४२४५५)